

UNGDOM I DDR

Sentralinstituttet for ungdomsforskning i Leipzig

Av Katriine Fangen

Sentralt innen DDRs sosiologiske forskningsmiljø står ungdomsforskningsinstituttet i Leipzig. Zentralinstitut für Jugendforschung (ZIJ) ble opprettet i 1966, og har alltid vært direkte underordnet DDRs sosialistiske enhetsparti.³³ Dette har preget forskningen ved instituttet før *die Wende* negativt ved at interessante resultater ikke ble tillatt offentliggjort, samt ved at forskningen til tider mer ble styrt av partipampenes krav enn av de vitenskapelige. Det verserer nå både positive og negative vurderinger av instituttets fortid.

Noen skeptikere mener at instituttet produserte det makthaverne ville ha, slik at det kritiske elementet i forskningen gikk tapt. Dette skyldtes instituttets sterke kobling til partiet. Samtlige prosjekter som ble utarbeidet ved ZIJ måtte godkjennes av SED. Før desember 1989 hadde ingen prosjekter blitt publisert for offentligheten. Forskning under slike betingelser var klart vanskelig, og instituttmedarbeiderne hadde flere kontroverser med myndighetene. Kvaliteten på tidligere undersøkelser er desverre forringet av den strenge sensuren.

³³SED; Sozialistische Einheitspartei Deutschland, var DDRs kommunistparti.

Dette viser seg bl.a. i en studie av politisk aktivitet blant studenter. Her ble kun journalistikkstudenter intervjuet, og resultatet ble at 85 prosent av studentene var politisk aktive. Politisk aktivitet i denne undersøkelsen viser seg kun som SED- eller FDJ³⁴-aktivitet. Tatt i betraktning at det i samme prosjekt blir avdekket at ungdommen ikke lenger identifiserte seg med hverken SED eller FDJ, så er det nærliggende å spørre om denne prosenten for politisk aktivitet var dekkende for studenter flest. Det er imidlertid vanskelig å vurdere både reliabilitet og validitet av de tidligere undersøkelsene fra ZIJ, fordi utvalgsprosedyrer og kildekritikk ikke er tatt med i drøftingen.

I det store og det hele har instituttet imidlertid internasjonal anerkjennelse, og hadde det også lenge før muren falt. Bl.a. har mange av forskerne ved ZIJ over flere år hatt et godt samarbeid med det tilsvarende sentralinstitutt (forøvrig også statsstyrt) i München. I år har de to instituttene et stort samarbeidsprosjekt på gang, "deutsch-deutsche Schülerbefragung", spørreskjemaet for denne undersøkelsen er omfattende og vidspækket.

Dette prosjektet gjenspeiler instituttets mangfold. Blant de 110 ansatte finner man pedagoger, historikere, psykologer og filosofer. I sin tenke- og arbeidsmåte er de sosiologer alle sammen, selv om de fleste ikke har studert sosiologi. Dette skyldes fagets særstilling i DDR, der sosiologi var identisk med opplæring i marxist-leninisme.

Instituttet er delt opp i seksjoner som arbeider med politikk og ideologi, kvinneforskning, identitetsprosjekt, opinionsundersøkelser osv. Forskerne utgjør langt fra noen enhetlig gruppe. Enkelte er gamle stalinister, mens andre hele

³⁴Freie Deutsche Jugend; den enhetlige ungdomsorganisasjon i DDR.

tiden har hatt en viss avstand til om ikke kommunismens mål, så i hvert fall til de midler som ble brukt for å nå dem med. Dr. Günter Lange ved avdeling for "Politik und Ideologie" uttrykker det slik: "De fleste av oss hadde helt frem til die Wende en tro på at det fortsatt nyttig å bygge opp et *virkelig* kommunistisk samfunn".

Denne holdningen fremkommer bl.a. i en stor undersøkelse fra 1988, som han var prosjektleder for. Her tolkes data ut fra marxistisk teori, men rapporten inneholder forsiktige kritiske uttalelser og varskorop rettet mot partiledelsen. Resultatene viser helt klart at partiet ikke lenger hadde massene med seg. Undersøkelsen avdekker at ungdommen, som i følge ideologien er samfunnets viktigste utviklende kraft, ikke lenger støttet opp om det offentlige liv i DDR.

Ved mitt besøk på instituttet i juni 1990, påpekte Dr. Günter Lange at dataene fra denne undersøkelsen er interessante også i dag. Likevel ville han ha tolket resultatene annerledes nå, et halvt år etter at studien ble sendt i trykken. Den gang ble dataene tolket som om den kommunistiske statsformen kom til å bestå.

Desillusjonerthet preger flertallet av forskerne på instituttet. Nå er det også slik at instituttets fremtid er uviss. Sannsynligvis har instituttet klart å etablere et så solid grunnlag også i internasjonal sammenheng, at det nok vil overleve,³⁵ om

³⁵Kommentar desember 1990: I forbindelse med den tyske (gjen)forening

3. oktober, besluttet Minister for sosialarbeid at instituttet skal nedlegges.

Alt som blir igjen er 18 medarbeidere inkludert kontropersonale, og de vil fungere som en ekstem underavdeling av Müncheninstituttet. Fram til juni 1991, vil medarbeiderne kunne avslutte de 30 løpende prosjekter, mens de jobber for 3/4 lønn. Etter dette er framtiden for instituttet og de fleste medarbeiderne, og dermed for forskning om østtysk ungdom, ganske dystre.

Skolen får i undersøkelsen mye av skylden for den synkende identifisering med parti (SED) og ungdomsorganisasjon (FDJ) blant ungdom. Dette skyldes at skolen kun ga en abstrakt formidling av marxist-leninistisk tankegang, slik at elevene ikke fikk trening i selvstendig dialektisk tenkning, og utviklet heller ikke en politisk kompetanse eller politisk-ideologisk selvbevissthet.³⁶

Tendensen til politisk apati (manglende identifisering med SED og FDJ) blir i undersøkelsen tolket som dette), ble forsterket sommeren 1989. Langt flere ungdommer enn i året før følte seg ikke lenger bundet til DDR som hjemland, ønsket ikke å arbeide for sosialismens mål og identifiserte seg ikke med parti og ungdomsorganisasjon.

Undersøkelsens svar på hva som hemmet det de kaller den statsborgerlige identitet³⁷ er følgende punkter:

- manglende muligheter til demokratisk medbestemmelse
- manglende politisk kultur, spesielt m.h.t. informasjon og muligheter til meningsstrid

³⁶I undersøkelsen blir det brukt mange lange og vanskelig definerbare begreper. Jeg har her valgt å oversette dem direkte, for å gjøre gjengivelsen av data mest mulig autentisk. Definisjonen av begreper er gitt i undersøkelsen som følger: *Politisk kompetanse* omfatter samfunnsvitenskapelig almenutdannelse, ferdigheter i politiske vurderinger og samfunnsmessige handlingsferdigheter. *Politisk-ideologisk selvbevissthet* omfatter politisk-ideologiske forestillinger og anskuelser over sosiale mål og strukturer, politisk-ideologiske verdier, normer og idealer som handlingsorienteringer hhv. -regulativer for politiske forhold, politisk-ideologiske motiver som umiddelbare startmomenter for politisk bevisste forhold.

³⁷Statsborgerlig identitet utgjøres av politisk kompetanse og politisk-ideologisk selvbevissthet; som definert i fotnote 7.

enn i en noe annen form enn den tidligere. München-instituttet vil sannsynligvis få monopol på betegnelsen sentralinstitutt når DDR opphører som stat. Dessuten må instituttet ta et oppgjør med sin fortid. Situasjonen er preget av den generelle krise som alle DDR's vitenskapelige institusjoner er inne i. *die Wende* innebærer således også at mange forskere mister jobben sin. Grunnen kan være tvilsom tilknytning til Stasi i fortiden, eller vitenskapelig udyktighet i et kapitalistisk samfunn. Sikker er i hvert fall at de som allerede har markert seg som dyktige forskere med bredde og perspektiv, og det er relativt mange av dem der, de sitter trygt også i fremtiden.

Det foregående belyser forskningens noe forviltede situasjon i DDR for tiden. Her skimtes flere paralleller til oppgjøret, eller det manglende oppgjøret, som særlig preget Vest-Tyskland, etter Hitler-tiden. Faren for fortiing er igjen til stede; alle lurer på hverandre, og alle ønsker å være på "den riktige siden" - noe som i DDRs tilfelle ikke nødvendigvis trengte å bety at en var motstander av partiet, men heller at en var et kritisk innstilt partimedlem.

Betegnende for en slik ideologitro, men likevel kritisk holdning til hvordan partiet etter hvert håndterte utviklingen, er Günter Langes valg av åpningsstat for 1988-undersøkelsen: Her lar han nemlig Lenin komme til orde med følgende: "Eter vårt begrep er det massenes bevissthet som gjør en stat sterk. Den er sterk når massene vet alt, kan bedømme alt og utfører alt med bevissthet". Sitatet får en sterk virkning når man ser det i sammenheng med de data undersøkelsen avdekker. Lenins utsagn beskriver nettopp det partiet spilte fallitt. Rødselen for å miste kontrollen gjorde at ledelsen sviktet de mest grunnleggende kommunistiske idealer om kollektivitet.

- disproportion i den folkeøkonomiske utviklingen³⁸ og dens virkning i forsørgelsen av befolkningen med høyverdige konsumgoder, erstatningsdelar og tjenesteytelser.

Kort sagt gikk ungdommens vedvarende kritikk ut på de manglende muligheter DDR ga dem. Her ble BRD i alle henseende mer positivt verdsatt enn DDR. Forskerne mener at dette preget 80-årenes ungdom. I 1970-årene var det et høydepunkt hva politisk engasjement og identifikasjon med stat og parti angikk. Dette tiåret fremstår som DDRs gyldne tiår; "die goldene Jahre".

Dette skyldtes en økonomisk oppsving og en bedret levestandard på midten av 70-tallet. Det samme oppsvinget viste seg innen det kulturelle området. Likevel kunne den politiske kursen etter hvert ikke gjennomføres med fortsatt gode resultater. Blant annet stagnerte dagligvaretilførselen i begynnelsen av 80-tallet. Befolkningen opplevde også at deres handlefrihet ble innskrenket. Identifiseringen med staten sank spesielt sterkt blant skoleelever.

Fem ulike prosesser gjorde 80-årene til vanskeligere tider enn tiåret forut, i følge ZIJ-forskerne:

1) Omkring 1980 kom sosialismen i en politisk og økonomisk krise i flere av de kommunistiske landene, spesielt i Polen og Ungarn. Stadig flere stilte spørsmålsteget ved sosialismens utviklingspotensiale. Innad i DDR begynte folk å

³⁸ Dette er igjen oversatt direkte, og det er uklart hva det her siktes til.

Trolig viser begrepet "disproposjon i den folkeøkonomiske utvikling" til den økonomiske nedgang i DDR, sammenlignet med BRD's materielle overflod.

reagere på at landet i høyere grad var lukket enn flere av de andre østeuropeiske statene.

2) De partistyrte DDR-mediene skapte fiendebilder, og oppfordret borgerne til å delta i kampen mot vestlig imperialism og kapitalisme. Mens Gorbatschow introduserte sin perestrojka strammet DDRs makthavere inn tøylen, sannsynligvis av frykt for sitt eget folks misnøye.

3) 80-årene var også preget av eksistensielle problemer. Unge intellektuelle begynte å engasjere seg i forhold til temaer som atomkrig, tredje-verdensproblemer, natur og miljø. Dette representerte en ny tenkning siden begynnelsen av 80-årene.

4) En fjerde prosess kaller forskerne ved ZIJ for sosial akselerasjon. Begrepet viser til en økende selvbevissthet hos elevene, intelligentsiaen og kvinnene. I løpet av dette tiåret dukket det opp flere alternativbevegelser i form av fredsaktivister, kvinnegrupper osv. Kirken virket som et fristed for disse grupperingene. Kvinnenes nye selvbevissthet var bl.a. preget av den nye generasjonen kvinner, hvis mødre var yrkesaktive. På bakgrunn av den høye andelen yrkesaktive kvinner i DDR (94 prosent), var kvinnene etterhvert blitt mer bevisste sine ressurser og rettigheter. Kvinnebevegelsen i DDR var imidlertid også hemmet av sensuren, og bl.a. derfor er den kommet langt kortere enn den vestlige.

5) Den siste prosessen har å gjøre med ytelsesprinsippet. Ansatte både innen industri og jordbruk var lite effektive arbeidere fordi de fikk den samme lønnen uansett arbeidsinnsats. Dessuten var mange misformøyd fordi enkelte som hadde

de riktige tilknytninger til partiet, fikk privilegier. Ungdommen utgjorde den delen av befolkningen som i størst grad reagerte med passivitet og tilbaketrekning til den private sfæren. Dette skyldtes at de var inne i en identifikasjonskrise; de hadde ikke lenger tiltro til statsapparatet.

Ungdommen var imidlertid i det store og det hele tilfredse med den sosiale sikkerheten. De aksepterte DDR's ytelser med henhold til kvinnens likestilling, sjanselighet i utdanning, antifascisme og fredsengasjement.

Men 80-tallets ungdom hadde høyere krav til fritidsbeskjefteigelse, politisk informasjon, demokratisk medbestemmelse, sosiale rettigheter og kvalitet på livsutformingen (herunder hører konsumgoder, reiser, et renere og sunnere miljø).

Etter 1989-høstens begivenheter i DDR er det klart at 90-årene kommer til å markere en helt spesiell epoke i DDR og Tysklands historie. I løpet av dette tiårets første år, vil DDR bli avvirket som stat. Ungdommens krav kan grovt sett summeres opp ved hjelp av de to foregående avsnitt: Sosial sikkerhet og sjanselighet (også mellom kvinner og menn) er mange nå redde for å miste. Det de savnet tidligere, som kort kan sammenfattes i begrepet demokratiske rettigheter, er forhold de i dag føler seg mer tilfredse med. 90-årenes ungdom har minst like mye identitetsproblemer som før, men likevel utgjør de i det store og hele en optimistisk gruppe.

Blant de konkrete resultater fra ZUJ-undersøkelsen, skal jeg her trekke frem de mest interessante:

Politisk interesse og identitet

- Hvert femte SED-medlem viste liten eller ingen interesse for politikk. Forøvrig var den politiske interesse og identifikasjonen med partiet høyere jo lengre utdanning en person hadde.

- Litt over en tredjedel av de spurte var overbevist om sosialismens fremtid
- Hver fjerde ungdom viste ingen interesse for politikk
- Hver tiende ungdom mente at fascismen også hadde sine gode sider
- De som viste størst distanse og en forkastende holdning til politisk maktutøvelse i DDR og til sosialismens mål og idealer, var eldre skoleelever og lærlinger; dette til tross for sterk hjemstedsbundethet. Holdningen var koblet med liten vilje til politisk deltagelse og liten identifikasjon med parti og ungdomsforbund
- Ungdommen viste liten identifikasjon med FDJ; de så på organisasjonen som partiets / den statlige ledelsens forlengede arm
- Ungdommens politiske bevissthet og identifikasjon var først og fremst bestemt av:

- foreldrenes samfunnsmessige innstilling og engasjement
- vestlige medier og gjennom dem BRD
- politisk-ideologisk oppdragelse og utdanning
- erfaringer fra hverdagen i DDR gjennom DDR-media, skole, statlige ledere og Stasi;³⁹

- Ungdommen mente at utviklingen i DDR ville få best resultater hvis samfunnet ble bygget opp i samarbeid med kapitalistiske land
- Ungdom med liten politisk interesse trakk seg hyppigere tilbake til privatsfæren og rettet sin aktivitet etter private områder

³⁹Stasi; Stasikkerhetstjenesten - DDR's altomfattende etterretningstjeneste.

- Interessen for politikk ble rangert på siste plass på en liste over hva som interesserte ungdommen

Nasjonal identitet

- Ungdom fra ateistiske familier følte seg sterkere bundet til DDR enn andre
- Litt under 2/3 av de spurte følte seg fullkomment bundet til DDR som fedreland og politisk stat! 3/4 av ungdommen ville gjerne leve i DDR
- 77 prosent så på DDR som sitt fedreland, 16 prosent DDR og BRD, 1 prosent kun BRD
- Det var særlig elever, lærlinger og mindre politisk engasjerte arbeidere / ansatte som vendte seg sterkest mot BRD
- BRD var, slik det ble formidlet via vestlig TV, et ekte alternativ for ungdommen både politisk, vitenskapelig-teknisk, økonomisk og med henhold til klær og musikk - ungdomskultur

Historisk interesse

- Jo sterkere en person følte seg bundet til DDR (som hjemsted og politisk stat) og SED, jo sterkere interesse viste vedkommende for historie
- Av mange ulike epoker i DDRs og Tysklands historie, var det høyest interesse for den annen verdenskrig, mens SED- og FDJ -historie skåret lavt

Det foregående utgjør et lite utdrag av de mange dataene som undersøkelsen fra 1988 omfatter. En tilsvarende undersøkelse ble i vår utført i samarbeid med

München-instituttet. Resultatet fra dette prosjektet vil foreligge i løpet av høsten 1990, og da vil data fra 1988-undersøkelsen også bli presentert med nye tolkninger.

Katrine Fangen oppholdt seg i Øst-Tyskland midtsommers til og med vår studietur samt i tida september - desember 1990, m.a.o. under overgangen til det nye samiede Tyskland. Her er et utdrag fra et brev hvor hun forteller om endringsprosessene i øst.

Øst-Berlin, 23.9.90

"Du spør om hva en kan merke av sosiale omkostninger ved *die Wende*... Venstresympatiserende folk er selvsagt alle skuffet over utviklingen. Rent konkret er arbeidsløsheten det største problemet. Tidligere eksisterte dette fenomenet ikke - uansett hvor dårlig jobb man gjorde ble man ikke sparket, fikk eventuelt en drittjobb, kom på psykiatrisk sykehus eller i fengsel - men ingen arbeidsløse. Førøvrig endres stemningen/miljøet her totalt - til det verre. Før hadde folk det - i følge mine informanter - på mange måter bra. De var trygge på hverandre - mye likhet og fellesskap, gode arbeidsmiljøer, og mellom venner og innen familien; stort sett forhold preget av tillit og åpenhet. Nå: Mange blir egoistiske, er bare opptatt av sitt eget "jag", albuer seg fram mot høyere velstand - venner lukker seg - lukkede ansikter på S-banen -

Alexanderplatz fullstendig kommersialisert, ligner mest et tivoli med lyspærer i mange farger - ølboder over hele plassen - discomusikk for fullt volum - selgere

som via høytaler reklamerer for sine vidunderprodukter osv.

Mye av det bra innen DDR-kulturen forsvinner - f.eks. er det umulig å oppdrive plater av radikale DDR-visesangere i platebutikkene - nå har discomusikken overtatt markedet, Kurt Weill er så godt som umulig å oppdrive. Teatrene lider av manglende publikumsoppslutning.

Antallet trafikkuulykker har steget kraftig fordi tidligere Trabbi-førere med ny vestlig bil fristes til å trække klampen i bånd som før - med tragiske resultater: Hver dag i fjernsynet rapporteres det om nye ulykker. I tillegg vestlige sjåfører som ikke kjenner østlige trafikregler.

Større utrygghet om kvelden. B.l.a. mange skinheads som ferdes på S-bahn-stasjonene om kvelden, og som ofte bruker vold mot radikalt utseende personer. Det er flere innvandrere enn før, og økt innvandrerhets.

Mange desillusjonerte mennesker - også tidligere Stasi- eller SED-ansatte som lever i angst for offentliggjøring av navn og for tap av arbeid. Mange sier opp frivillig og flytter ut av byen. Jeg har pratet med noen av dem, og alle har helt klart ikke like mye skyld - mange har faktisk ærlig og oppriktig trodd at de gjorde et bra arbeid. Naivt? Ja, kanskje - men de visste heller ikke så mye, f.eks. i tilfelle der både mann og kone var ansatt i Stasi, men kunne ikke fortelle hverandre noe, m.a.o. lite informasjon som løp gjennom systemet.

Stor økning i psykiske problemer, spesielt hos foreldregenerasjonen. Mange tyr til alkohol, i tillegg er nå narkotika tilgjengelig i motsetning til før.

Mange kafeer og restauranter har blitt stripteaseklubber, kioskene er fylt opp med pornoblader.

Revansjismen har gjort levekårene vanskeligere for alle radikale og opposisjonspartiene og -gruppene fra i høst sliter med å overleve.

Av positive trekk er at vennskap er blitt viktigere enn før; det styrker solidariteten innen gruppen.

Forøvrig ser jeg for tiden mest det negative - iberegnet den utvikling det nye store Tyskland går mot, mange faretruende tendenser gjenoppplives: Synet på seg selv som overmektige, behovet for stadig mer, materialisme, investeringer osv. Ifølge flere jeg har drøftet problemet med, er Kohl en kald strateg, og Oder-Neisse-grensen er langt fra trygg selv om den er foreløpig godkjent i grunnloven. Betegnende er også at flere her uttrykker engstelse over at okkupasjonsmaktene har trukket seg ut, og at Tyskland dermed igjen har fått sin suverenitet."

GÅNGLÅT FRÅN SÖRGÅRDEN

Av Bjørn Afzelius

"Världen är inte längre sej lik,
plötsligt är allting helt upp och ner
Vitt har blitt svart och rett har blitt fel
Man känner seg alldeles förvirrad:
Vem är det som tjenar på det?"

Nu är det slut på gamla begrepp
Nu är det slut på Lenin och Marx
Nu är det fullt att va kommunist
Snart är det fullt att va sosse -
vem är det som tjenar på det?"

Nu är vi alla broderfolk
både i öst och väst
Sjämn kann vi annektera dom
bara dom blir liberaler -
vem är det som tjenar på det?"